

Lengyelország szerepe Litvánia megtérésében

A litván társadalom kereszténnyé válásának hosszú folyamatában, amely már a XII—XIII. század táján megkezdődött és több évszázadon át tartott, az 1385—87-es évek meghatározó jelentőségűnek bizonyultak. A katolikus egyház Vitautas (Witold) uralma (1392—1430) alatt a nagyfejedelemségben véglegesen megszilárdította helyzetét. A történésznek, aki a litván nagyfejedelemség és a lengyel királyság kapcsolatait erre az időszakra vonatkozóan elemzi, gondosan ügyelnie kell, nehogy későbbi, például a lublini unió (1569) után létrejött vagy a XIX—XX. században kialakult helyzetet vetítsen vissza a XIV—XV. századra. Az előző nemzedékek vallási vagy nacionalista szempontok túlhangsúlyozásával ezen a téren már éppen eleget vétkeztek. A gyér források és a társadalmi—vallási—történeti kutatások hiányosságai ellenére is biztos ismeretekkel rendelkezünk a Litvániában 1380—1430 között végbement változásokról, melyek középpontjában a kereszténység elfogadása áll. Az általános helyzet ismerete nélkülözhetetlen a vizsgált jelenségek megértéséhez.

1. A nagyfejedelemség vallási helyzete 1385—87 előtt egész Európában kivételesnek számított. A Baltikum és a Fekete-tenger között elterülő állam vezető rétege még mindig pogány, míg az orosz tömegek a keleti egyház hívei. A kereszténység keleti és nyugati formája, legalábbis a XII. századtól egyaránt fölkelte a litvánok érdeklődését, azonban a keleti befolyás jelentősebb. Litvánia orosz földön történt terjeszkedésével párhuzamosan haladt a vezető személyiségek egyéni megtérése, és ez a XIV. században egyre erősödött. A litván nyelv a XII. század végétől kezdve vett át orosz szavakat, míg a lengyel és katolikus kifejezések csak a XIV. század utolsó éveitől kezdve találhatók meg. A vallási alapfogalmak orosz eredetűek, míg a lengyel nyelv a magasabb szintű fogalmak kifejezését segítette. Érdekes tény, hogy a nyelvészek a középkori litvánok keresztény szókincsében nem találtak német nyomokat annak ellenére sem, hogy a Baltikum*partvidékének német lakosságával a litvánok élénk kapcsolatban álltak. Vajon ebben a jelenségben sajátos védekezést lehet látni a német lovagrenddel szemben, amelynek terjeszkedése katonai és politikai téren oly látványos, éppen a XIV. század folyamán?

A keleti kereszténység döntő túlsúlya ellenére sem lehet figyelmen kívül hagyni a katolikus befolyást, különösen a német és lengyel katolikusok jelenlétét a XIII—XIV. századi, teljes expanzióban lévő Litvániában. A vallási türelem a nagyfejedelemségben érvényben volt, főként a már keresztény területek bekebelezésekor. A lengyelországi támadások és rablóhadjáratok során (a litvánok a XII. és XIV. században legalább százszor támadtak lengyel területekre) több ezer keresztény rabszolga került hozzájuk. A XIII. századtól kezdve szinte minden lengyel nemzedék próbálkozott a litvánok megtérítésével. A nagyfejedelemség és a lengyel királyság közötti hosszú határzóna — különösen a XIV. század derekától — figyelmet érdemel a háborúskodásokon túl a katolikusokkal történő találkozások miatt is. Az 1320 felé meghódított Podlahiában a litvánok Mazovia határterületéről újonnan érkezett lengyel telepésekkel találkoztak. Podóliában a Koriát fejedelemtől származó, litván dinasztia már jóval 1380 előtt együttműködött a lengyelekkel és a magyarokkal, miközben igénybe vette a katolikus egyház támogatását. 1380—84 között katolikus püspökség megszervezésén munkálkodtak Kamieniecben.

2. Lengyelországban a monarchia újjászületése és az állam struktúráinak megszilárdulása, ami új – a XI–XII. századiaktól igen különböző – határok között ment végbe, a Piasztok, a „természetes” lengyel dinasztia utolsó tagjának, Nagy Kázmérnak (1338–1370) a nevéhez fűződik. Ez a kor egyben a királlyal szorosan együttműködő egyház megerősödésének az ideje, amit egész Kelet-Közép-Európában általános fellendülés jellemez. Ruténia délnyugati részén, ahol Lwiv (Lvov) is van, 1340-től kezdve a lengyel uralommal párhuzamosan a katolikus egyház is gyökeret vert a keleti kereszténység döntő befolyása ellenére. Kázmér utóda és unokaöccse, a magyar Nagy Lajos (Lengyelország királya 1370–1382) 1375-ben megszervezte a katolikus halicsi érsekséget (ami hamarosan Lvovba került). Ezt a lengyelek által elfoglalt orosz területeken több katolikus püspökség felállítását kísérte. Hamarosan ugyanez történt Litvániában is. A koldulórendek, különösen a dominikánusok és a franciskánusok Lengyelországban már a XIII. századtól kezdve rendkívüli jelentőségre tettek szert, mert mindenütt jelen voltak a rájuk jellemző tettrekészséggel. A városokban ott álltak konventjeik, koldulóbarátokból lett püspökök vetették meg az új egyházmegyék alapjait és szervezték fáradhatatlanul a plébániahálózatot. A lengyel tartomány domonkos szerzetesei és a lengyel–cseh provincia ferencesei ebben a munkában rendjük segítségére mindig számíthattak. A Zarándok Testvérek társulata és a két említett koldulórend a kérdéses területeken különösen az 1370-es évektől több évtizeden keresztül irányította a térítést, szervezést.

Nagy Kázmér és szövetségese, majd utóda, Nagy Lajos a „hitetlenek” elleni harcban és kelet felé terjeszkedő politikájukban a pápák támogatását élvezte. A kor pápai bullái a szakadár keleti keresztényeket, a tatárokat, a pogány litvánokat rendszerint összekeverik. Kázmér, akinek első felesége a litván nagyfejedelem, Gedimin lánya, Anna (1325–39) volt, már gondolt arra, hogy a litvánokat a lengyelek térítsék meg. A pápa Gnezno érsekeinek megparancsolta, hogy egyháziak egy csoportja készüljön föl erre a feladatra (1349), és a király kérésére döntést hozott, miszerint a megtérített Litvániát a gneznói érseki tartományhoz fogják csatolni. Az egymást követő, különböző térítési tervek ugyan nem valósultak meg, ám a király halála után néhány évvel elérkezett a várt pillanat Lengyelország politikai vezetői számára, hogy a terveket kedvezőbb körülmények között föllevenítsék.

Nagy Lajos király (1370–82), majd lánya, Hedvig, Lengyelország koronás uralkodója (1384–től) a politikai harcok során megtörte a lengyel egyház ellenállását és a pápa segítségével a maga püspökeit juttatta hatalomra annak ellenére, hogy az ország északi részén néhány káptalan még ellenállt. Kis-Lengyelország tartománya, Krakkó püspökei és néhány befolyásos főúr szilárd támaszul szolgáltak Lengyelországban az Anjou-ház számára. Ennek a csoportnak sikerült minden nehézség ellenére Krakkóban megkoronáztatni a fiatal Hedviget, majd meghíusítani a Habsburg Vilmostal tervezett házasságot. Az 1384-es esztendő utolsó hónapjaitól kezdve a litván nagyfejedelemmel kötendő házasság egyre magától értetődőbb lett. Hedvig nehéz szívvel adta beleegyezését, de utána (és ebben a források megegyeznek) ez a kivételes személyiség – Lengyelország történetében az egyetlen szentté avatott uralkodó – kiválóan betöltötte küldetését és valóban megérdemelte népe egészen rendkívüli szeretetét.

A nagyfejedelemnek és népének megkeresztelkedése lengyel részről magától értetődő követelmény volt; ugyanakkor a lengyel politika irányítói világosan látták a lengyel–litván szövetség előnyeit. A több nemzedék óta tartó, szünet nélküli háborúskodás befejeződött, és komoly szövetségesre tettek szert a Német Lovagrend ellen, valamint a lengyel uralomnak orosz területen történő megszilárdításához.

3. A nagyfejedelem és főembereinek keresztisége Krakkóban az 1386-os év elején az előtte nem sokkal kötött Krewói Unió (1385. aug. 14.) eredménye volt. A két ország

közeledésében — ami Európa eme részében évszázadokra meghatározóan döntő fontosságú esemény — valószínűleg Litvánia játszotta a döntő szerepet. A nagyfejedelemség belső helyzete mindennek ellenére 1380—1390 között nagyon nehéz lehetett. A Német Lovagrendtől és a keleti szomszédtól pusztá létében egyaránt fenyegetett kis Litvánia terjeszkedése a XIV. század folyamán rendkívüli teljesítmény. A nagyfejedelem korlátlan hatalommal rendelkezett, de mellette komoly tényező az országnagyokat és a bojárokat (a jövőd nemességét) magába foglaló társadalmi réteg, a „szlachta”. A bojároknak érdekükben állt, hogy az uralkodó politikáját támogassák, hiszen az új területek bőséges kárpótlást ígértek. Ez az aktív katonai hatalom mindig kész volt új hódításra.

Három egymást követő nemzedék sikerei után súlyos nehézségek jelentkeztek. A nagyfejedelemség lakosságának túlnyomó többsége 1380 táján orosz és keleti keresztény volt, a pogány litvánok a lakoságnak csak 20—30 százalékát tehették ki. Az orosz-rutén tömeg passzív, ám a vallás és a kultúra mindenütt virágzott. Litvánia egyenes úton haladt a ruténné válás és a keleti kereszténységbe történő beolvadás felé. A bojárok a szintiszta litván részről szívesen települtek át az újonnan meghódított területekre, mert Vilnius és Samogitia vidékeit a Német Lovagrend állandóan támadta, rendszeresen fosztogatta. Az ország regionális különbségei nyilvánvalóvá váltak és a központi hatalom ezen a téren egyre kevesebb befolyással rendelkezett. Az 1380 táján hatalomra került új nemzedék előtt drámai választás állt: vagy a Német Lovagrend, vagy Moszkva, vagy Lengyelország felé kellett hogy tájékozódjanak. A Német Lovagrend elleni küzdelem eredményes feltétele a területi terjeszkedés megszüntetése volt, viszont a litván bojárok éppen az új hódítások, újabb földadományok miatt csoportosultak a nagyfejedelem köré.

A Lengyelországgal létrehozott unió előnyei ebben a szocio-politikai helyzetben teljesen nyilvánvalóvá váltak a litván bojárok és uralkodójuk előtt. A pogányságot felváltó katolicizmus erősítette összetartásukat a rutén népességgel szemben, ugyanakkor megfosztotta a Német Lovagrendet hódító politikája legfőbb érvétől. A litvánok számára, miután a teuton lovagok támadásainak veszélye elhárult, a lengyelek semlegességével vagy éppen segítségével lehetővé vált hódításaik folytatása kelet felé.

A most felvázolt helyzet ismeretében érthetőbbek az 1385—87-es esztendő eseményei, valamint az 1392-ben történtek is, melyek során a nagyfejedelemség feletti teljhatalom Vitautas (Witold) kezében összpontosult unokatestvére, Jagelló Ulászló jóváhagyása és felsőbbsége mellett. A litván társadalom uralkodó rétege, az országnagyok és bojárok csoportja nem akarta felszámolni a nagyfejedelem függetlenségét és hatalmát, miközben sikeresen megőrizte a Lengyelországgal fennálló szövetség előnyeit. Lengyelország és Litvánia, Ulászló és Vitautas együttműködése ez utóbbinak 1430-ban bekövetkező haláláig minden külső és belső nehézség, akadály, ellenállás, feszültség, sokszor áthidalhatatlan különbség ellenére meglehetősen rendkívüli és valószínűleg egyedi siker volt e kor nemzetközi együttműködéseinek keretében. Mindkét uralkodó erős egyéniség, kiváló politikus, de a két ország uralkodó rétegének mélyeséges érdekezéssége nélkül ez a megegyezés és együttműködés nem jöhetett volna létre. A külső nehézségek, vagyis az unió, a lengyel—litván szövetség iránt megmutatkozó nyílt ellenségesség Közép-Európa nagyhatalmai, a Német Lovagrend, a Habsburgok, a Luxemburgiak részéről; a keletről jövő hagyományos törekvések, különösen Moszkva és a tatárok felől, szintén jelentős tényezői a két unokatestvér uralma alatt álló új birodalom összetartó erőinek.

4. A litvánok kereszténnyé válásának folyamata, ami 1386-ban kezdődött el Krakkóban, ebbe az általános helyzetbe illeszkedik be. A helyszíni térítés Litvániában 1387-ben Ulászló személyes irányítása mellett indult el. A térítésben vállalt személyes elkötelezettségét a kollektív emlékezet máig megőrizte. A XV. század folyamán egyházi és világi

értelmiségiek gyakran hasonlították össze az apostolok valamelyikével. Hedvig (aki Lengyelország uralkodója éppúgy, mint férje) és a püspökök távolléte azt bizonyítja, hogy a nagyfejedelem ezt a kényes ügyet övéi között akarta rendezni. A látható ellenállás hiánya pedig annak bizonyítéka, hogy a kereszténység felvétele mellett az országnagykok és a bojárok beleegyezésének birtokában döntött. A kíséretében Litvániába jött egyháziak munkáját a moldávai Seret püspöke, az eredetileg ferences szerzetes, András irányította. A lengyel nemesi családból származó ferences püspök még ugyanabban az esztendőben (1387) a nagyfejedelemség fővárosában megszervezett püspökség élére került. Vilnius újonnan épített székesegyházának égi pártfogói Sztaniszló és László. Az uralkodó Krakkóban Lengyelország védőszentje, Sztaniszló püspök sírja közelében keresztelkedett meg. Szent László pedig Magyarország királya és égi védnöke. Az a tény, hogy Jagelló keresztnevének és katedrális a egyik pártfogójának a magyar Szent Lászlót választotta, az Anjou-dinasztia örökösével, Hedviggel kötött házasságának következménye. Vilnius anyagiakkal és jogi kiváltságokkal gazdagon felszerelt püspöksége hamarosan fontos szerepet játszott az ország életében, a politikát is ideértve. A püspök tagja lett a nagyfejedelem szűk körű, állandó tanácsosi testületének — lengyel püspöktársaihoz hasonlóan, akik a királyi tanács tagjai.

Vitautas (Witold) folytatta Jagelló egyházpolitikáját, a litván katolikus egyház bizonyos értelemben független úton haladt. Gondosan vigyázott arra, hogy a püspökségekbe hozzá hű emberek kerüljenek. Eleinte a koldulórendek adták a vezető egyháziakat, Vilnius két első püspöke ferences volt, a volhíniai Vlagyimir püspöke pedig dominikánus. Úgy tűnik, hogy a klérus első nemzedéke Lengyelországból jött, de más nemzetek is képviseltették magukat a nagyfejedelemség emberei mellett. A vilnusi katedrális káptalanjának első tagjai között két cseh, egy német és két litván található. A káptalan prépostja, Mathias, Samogitia első püspöke (†1453) Litvániában született német volt, aki ismerte az ország nevét. Podóliában (Vitautas hűbére 1411-től) gyorsan sikerült a pápától kinevezést szerezni jelöltje, a Krakkó környékéről származó vilnusi kanonok, egyben udvari káplán, Pawel Bojanczyc számára Kamieniec püspöki székébe (1427—28 táján). A kinevezést követő jelentős birtokadomány bizonyítja, hogy Vitautas püspökeit tényleg segíteni akarta.

A nagyfejedelemség szerzetesi közösségei Lengyelországból származtak. Vilnius vidékén néhány, a lengyel—cseh ferences provinciához tartozó ház létesült, aztán ott volt Troki apátsága, ami a Krakkó melletti Tynec alapítása, és a krakkói Szent Márk szabályozott kanonokjai. Podlahiában és Volhíniában a vlagyimiri püspökség területén két koldulórendi kolostor állt, a valószínűleg Krakkóból jött ágostonos remeték Brestben (Brzesc) telepedtek meg, a ferencesek Drohiczynban. Az ország déli részén, az orosz területeken a dominikánus jelenlét volt erős, kolostoraikat a legfontosabb városokba — Kijev, Volhíniában Fuch, Podóliában Kamieniec — telepítették. Kijev és Kamieniec egyben katolikus püspökségek székhelyei. A kijevi püspökök hosszú ideig a dominikánusok közül kerültek ki. Vitautas 1427-ben határozta el, hogy a püspökséget Vlagyimirből átteszi Luckba, ahol a katolikusok az ortodoxokkal szemben többségben voltak.

Jagelló és Vitautas katolikus egyházpolitikáját a keleti egyházzal kapcsolatos állásfoglalásuk tükrében kell vizsgálni, mert a lakosság túlnyomó többsége az ortodox egyházhoz tartozott. Ennek politikai jelentősége volt és nagy bölcsességet igényelt, különösen a gyakorlati döntésekben. Általános szabályként a nagyfejedelemségbe integrált különböző területeken a helyi törvényeket és szokásokat megőrizték, a katolikus intézmények támogatásában bizonyos mérséklet érvényesült. Ezzel szemben a „litván” Litvániában (különösen Vilnius és Troki vajdaságaiban) a katolikusok tagadhatatlanul előnyben részesültek. Itt, Vilnius, Samogitia (Miedniki) és Vlagyimir-Luck püspökségeinek keretében 1430-ig körülbelül száz plébániát szerveztek a litvánok, Podlahiában pedig a

lengyelek számára. Érdekes, hogy a volhíniai Vlagyimir-Luck püspökség, amire Vitautas nagy gondot fordított, nem az ortodox Volhíniában, hanem a litván Podlahiában rendelkezett szilárd bázissal, 1450-ben már majdnem 60 plébánia létezett. Vilnius és Troki vajdaságait leszámítva Vitautas halálakor (1430) a litván fennhatóság alá tartozó ortodox tengerben csak néhány plébánia és kolostor volt katolikus. Vitautas bölcs politikája az egyébként hozzá és Ulászlóhoz közel álló világgal szemben két irányzat között ingadozott. Az egyik az ortodoxok teljes beolvasztását tűzte ki célul, és ez a Rómával létrehozandó unió lehetőségét is magában hordozta; a másik viszont a türelmi politikából a nagyfejedelemség terjeszkedése érdekében akart hasznot húzni. Az ortodoxokkal kapcsolatos állásfoglalás — amely a Lengyelországba bekebelezett Ruténia számára is fontos volt — Ulászlónál és Vitautasnál azonosnak tekinthető.

Nyitott kérdés a saját egyháztartomány ügye. Az ősi Gnezno és az újabb alapítású Halicz—Lwow (Lwiv) egyaránt igyekezett saját igényeit érvényesíteni. Vitautas nem csupán ellenőrizni akarta a helyi egyházat, hanem szeretne volna saját egyháztartományba tömöríteni. A litván egyháztartomány megszervezése azonban a lengyel egyház ellenszégülése mellett nehéz feladat volt. Vitautas, a kompromisszumokra kész reálpolitikus némi próbálkozás után ezzel felhagyott, ugyanakkor a helyi egyházban ellentmondást nem tűrően érvényesítette akaratát. A lengyel egyház segítsége egyébként nélkülözhetetlen volt. Vilnius és Samogitia püspökségei féltékenyen őrködve néha túlzott függetlenségük felett, hosszú évszázadokra megmaradtak Gnezno egyháztartományában.

Az Ulászló által irányított térítés, majd Vitautas munkássága szilárd alapokat vetett a vallási élet későbbi fejlődése és a litván nép kultúrája számára. A lengyel közreműködés Vitautas nemzedéke előtt természetes volt. Ulászló és Vitautas egyébként a lengyelek között hűséges munkatársakra talált. Egy idegen, egy lengyel gyakran hűségesebbnek bizonyult, mint egy országnagy. Ez gyakori jelenség az újonnan kereszténnyé lett országokban, ideértve a XI—XII. századi Lengyelországot is.

A másik, lényegesen különböző probléma a térítés horderejének történelmi szemlélete mind a litván, mind a lengyel társadalommal kapcsolatos összefüggésekben. Ebben kár lenne csupán politikai kérdést látni, ami száz év óta annyi vitát szított. A vallási kultúra, vagy egyszerűen a kultúra kérdése ez, a vallási és kulturális azonosulás és azonosság ténye. A lengyeleken és litvánokon túl mindazon népek öröksége, amelyek évszázadokon keresztül részt vettek az Európa alapjait e térségben megvető nagyszabású vállalkozásban, s ez utóbbi egyedi jelenség a nyugati és keleti kereszténység határán. Ebben a társadalmi—vallási—kulturális perspektívában, nyitott és történelmi szemléletben kell megérteni a kereszténység múltját és jelenét, az azonosulást és azonosságot, gyökereinket, önmagunkat és szomszédainkat.

Török József fordítása

Számunk szerzői

Rabár Ferenc közgazdász

Erdődy Edit irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Bojtár Endre irodalomtörténész, MTA Irodalomtudományi Intézet

Jerzy Kłoczowski a lublini katolikus egyetem tanára

Cs. Gyimesi Éva irodalomtörténész, esszéíró, Kolozsvár